

WITALIJ ROSOWSKI

**KSIĄDZ DR TADEUSZ KOTOWSKI
– PIERWSZY REKTOR POLSKIEJ MISJI KATOLICKIEJ
W BELGII**

Historia utworzenia Polskiej Misji Katolickiej (PMK) w Belgii swoimi początkami sięga połowy lat dwudziestych XX wieku. Jednym z pierwszych, który zwrócił uwagę Prymasa Polski kard. Edmunda Dalbora na nagłą potrzebę zorganizowania duszpasterstwa polskiego w tym kraju, był poseł nadzwyczajny Rzeczypospolitej Polskiej w Brukseli Władysław Sobański¹. Poselstwo Polskie w Brukseli wielokrotnie starało się zainteresować tą sprawą Prymasa². O braku stałej opieki religijnej wśród polskich robotników w Belgii informowano również Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ) w War-

DR WITALIJ ROSOWSKI – Instytut Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL; e-mail: witalis@kul.pl

¹ *Posel W. Sobański do kard. E. Dalbora, Bruksela, 14 maja 1923 r.*, Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej cyt.: AAG), Archiwum Prymasa Polski (dalej cyt.: APP), Akta Protektoratu Wychodźstwa Polskiego (APWP), Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a. Prosił on Prymasa, aby rozważył kwestię sprowadzenia do pracy duszpasterskiej w Belgii jednego z ojców salezjanów. Propozycja ta wyszła od ks. Kazimierza Kowalskiego, który wówczas studiował w Louvain i w miarę możliwości sprawował posługę kapłańską wśród polskich robotników. W końcu jednak ten projekt nie został zrealizowany, a o wydelegowanie polskich księży do pracy wśród wychodźców Polaków w Belgii poproszono ks. Wilhelma Szymbora CM, rektora PMK we Francji. Szerzej na ten temat zob.: J. S z y m a ń s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii w okresie międzywojennym*, „Roczniki Teologiczne” 52(2005), z. 4, s. 85-86.

² *Chargé d'affaires a.i. A. Poniński do kard. Dalbora, Bruksela, 24 września 1924 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; J. S z y m a ń s k i, *Organizacja opieki duszpasterskiej nad wychodźstwem polskim w Belgii w latach 1930-1947*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 83(2005), s. 333.

szawie³. Obecność księży polskich, jak podkreślało MSZ, była tym bardziej pożądana, że większość emigrantów⁴ nie znała dobrze języka francuskiego⁵. Z oficjalną prośbą o zorganizowanie stałej opieki duszpasterskiej dla Polaków w Belgii wystąpił także arcybiskup Malines, kard. Désiré Mercier⁶.

W wyniku tych starań Prymas Polski kard. E. Dalbor, któremu Episkopat powierzył opiekę i kierownictwo pracą duszpasterską wśród rodaków na wychodźstwie⁷, w styczniu 1926 r. ostatecznie powołał do życia PMK w Belgii⁸. Pierwszym jej rektorem został mianowany ks. dr Tadeusz Kotowski⁹. W następnym roku kompetencje Misji zostały poszerzone na kolejne dwa państwa

³ Przykładem tego może być odpis pisma posła Jana Szembeka do MSZ z 5 maja 1925 r., w którym prosił o niezwłoczne zorganizowanie opieki duszpasterskiej wśród polskich skupisk robotniczych w Belgii. AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁴ Według państwowych spisów belgijskich w latach 1920-1929 w Belgii osiedliło się ponad 13 tysięcy Polaków. Zob. R. D z w o n k o w s k i, *Polacy w Belgii w ostatnich pięćdziesięciu latach*, „Studia Polonijne” 1976, t. 1, s. 8.

⁵ Zob. *Wychodźstwo polskie w poszczególnych krajach. Materiały opracowane na podstawie sprawozdań konsularnych przez referat emigracyjny w wydziale administracyjno-paszportowym departamentu konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (kwiecień 1926)*, Warszawa 1926, s. 29-30.

⁶ *Kard. D. Mercier do kard. A. Kakowskiego, 31 sierpnia 1925 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a. Kard. Mercier skierował swój list na ręce metropolity warszawskiego abpa Kakowskiego, który niezwłocznie przekazał go do Prymasa Polski. Por. S z y m a ń s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 87-88.

⁷ Zob. S. W i l k, *Episkopat Kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1992, s. 407.

⁸ *Polska Misja Katolicka w Belgii*, „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgii” 1926, nr 6, s. 3; *Polska Misja Katolicka w Belgii, Danji i Holandji*, „Biuletyn Katolików Polskich w Belgii, Danji i Holandji” 8/12 (1927), nr 1, s. 2; W. E d e r, *Dzieje Polonii belgijskiej 1919-1980 (w zarysie)*, Warszawa 1983, s. 109; J. P i e l o r z, *Duszpasterstwo polskie w Beneluksie*, „Duszpasterz Polski Zagranicą” 39(1988), nr 4/169, s. 600; S z y m a ń s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 87-88; t e n ż e, *Organizacja opieki duszpasterskiej nad wychodźstwem polskim w Belgii*, s. 334. Do niedawna większość badaczy błędnie uważała, że PMK w Belgii z siedzibą w Brukseli powołał do życia Prymas Polski kard. August Hlond. Zob. Z. K a c z m a r e k, *Belgia. Duszpasterstwo Polonijne*, EK, t. II, kol. 195; R. M o s k w a, *Polska Misja Katolicka w Belgii i Holandii*, w: *Problemy dziejów Polonii*, red. M. Drozdowski, Warszawa 1979, s. 154-158; J. B a k a l a r z, *Kardynał August Hlond jako duchowny opiekun polskiej emigracji*, „Studia Gnesnensia” 1982-1983, t. 7, s. 50; B. K o ł o d z i e j, *Opieka duszpasterska nad wychodźcami polskimi do roku 1939*, Poznań 2003, s. 296.

⁹ J. P i e l o r z, *Belgia – Polska Misja Katolicka. Szkic historyczny*, w: *Polska Misja Katolicka w krajach Beneluksu. Informator duszpasterski*, Benelux 1995, s. 16; W. E d e r, *Belgia, Polska Misja Katolicka*, w: *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii* (dalej cyt.: EPEiP), red. K. Dopierała, t. I, Toruń 2003, s. 171; S z y m a ń s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 88.

– Danię i Holandię¹⁰. Na ks. Kotowskiego legł cały ciężar zorganizowania od podstaw opieki religijnej wśród miejscowej społeczności polskiej w tych krajach. Powierzoną mu funkcję kapłan ten niestrudzenie sprawował przez ponad dwa lata. Dotychczasowe publikacje nie poświęcały mu należytej uwagi i dlatego potrzeba bliżej przyjrzeć się postaci i działalności ks. Kotowskiego.

Tadeusz Kotowski, syn Czesława Maurycego i Zofii z Czaczkowskich, urodził się w Kasperówce¹¹ na Ukrainie 9 marca 1894 r.¹² Pochodził z rodziny ziemiańskiej¹³, która przed wybuchem rewolucji w Rosji posiadała majątek Denhofówka¹⁴ w guberni kijowskiej¹⁵. Miał czworo rodzeństwa: brata Edwarda Czesława i trzy siostry Helenę Zofię, Marię Józefę oraz Janinę¹⁶. W 1913 r. T. Kotowski wstąpił do seminarium duchownego w Żytomierzu, które ukończył w 1918 r.¹⁷ Święcenia kapłańskie otrzymał 28 kwietnia 1918 r. w Żytomierzu z rąk ordynariusza łucko-żytomierskiego bpa Ignacego Dubowskiego¹⁸. Czas studiów w seminarium oraz początki pracy

¹⁰ *Polska Misja Katolicka w Belgji, Danji i Holandji*, s. 2; B a k a l a r z, *Kardynał August Hlond jako duchowny opiekun*, s. 50-51; K a c z m a r e k, *Belgia. Duszpasterstwo Polonijne*, kol. 195; E d e r, *Dzieje Polonii belgijskiej*, s. 109; t a ż, *Belgia, Polska Misja Katolicka*, s. 170; t a ż, *Holandia, Polska Misja Katolicka*, EPEiP, t. II, s. 218.

¹¹ Chodzi o wieś Kasperówkę nad rzeką Rošką w powiecie taraszczańskim należąca do parafii Tetyjów. Zob. *Kasperówka*, w: *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego* (dalej cyt.: SGKP), red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. III, Warszawa 1882, s. 902. Wieś ta początkowo należała do klucza tetyjowskiego, a później została włączona do klucza szpi-kowskiego. Ostatnimi właścicielami Kasperówki byli żona Emanuela Świeykowskiego Zofia hr. Zamoyska i jej troje dzieci. R. A t a n a z y, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. II, t. 10, województwo braclawskie, wyd. 2, [Wrocław 1996], s. 156-157.

¹² Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej cyt.: AUAMP), *Akta personalne księdza Tadeusza Kotowskiego*, sygn. 103b/1310, *Karta wpisowa na rok akademicki 1921/1922, 1922/1923, 1923/1924*.

¹³ Jego dziadek Feliks Kotowski, pochodzący z guberni kijowskiej, wylegitymował się ze szlachestwa w 1849 r. A. B o n i e c k i, *Herbarz Polski, Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, cz. I, t. XI, Warszawa 1907, s. 397.

¹⁴ Wieś położona nad rzeką Mołociną w powiecie taraszczańskim, należąca do parafii Tetyjów. Została założona w XVIII wieku przez księżnę Konstancję Sanguszko z domu Denhofównę. Zob. *Denhofówna*, SGKP, t. I (Warszawa 1880), s. 957.

¹⁵ AUAMP, *Akta personalne księdza Tadeusza Kotowskiego*, sygn. 103b/1310, *Karta wpisowa na rok akademicki 1921/1922, 1922/1923, 1923/1924*.

¹⁶ B o n i e c k i, *Herbarz Polski*, t. XI, s. 397.

¹⁷ *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Camenecensis*, Anno Domini 1918, s. 9; *Kalendarium liturgicum dioecesis Luceoriensis et Żytomiriensis nec non ecclesiarum per Podoliam*, Anno Domini 1914, Żytomiriae 1914, s. 116.

¹⁸ W tym dniu został wyświęcony ks. Leopold Pilipowski, z którym ks. Kotowski był razem na roku w seminarium. Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie, *Akta Kurii Diecezjalnej*

kapłańskiej przypadły na bardzo trudny i tragiczny w skutkach dla tych ziem okres pierwszej wojny światowej oraz zmian rewolucyjnych w Rosji.

Po święceniach ks. Kotowski zaczął pracę jako wikariusz w Kamieńcu Podolskim, stolicy biskupiej, która wreszcie po ponad pięćdziesięcioletnim okresie osierocenia otrzymała we wrześniu 1918 r. własnego ordynariusza w osobie byłego proboszcza kościoła katedralnego ks. Piotra Mańkowskiego. 26 sierpnia 1919 r. ks. Tadeusz uczestniczył w uroczystości objęcia w kanoniczne posiadanie diecezji kamienieckiej przez ks. kanonika Kazimierza Nosalewskiego, jako zastępcy biskupa Mańkowskiego¹⁹. Wkrótce potem ordynariusz kamieniecki mianował ks. Kotowskiego katechetą gimnazjum polskiego w Kamieńcu Podolskim²⁰. Gorliwie spełniał on swoją posługę i należał do jednych z najbardziej zasłużonych księży prefektów na Podolu²¹. Od tego czasu ks. Kotowski niemalże na stałe poświęcił się pracy wśród młodzieży.

Nie było jednak sądzone znaleźć się tej kresowej diecezji w granicach odrodzonego Państwa Polskiego. W wyniku zmiany sytuacji politycznej i zajęcia tych ziem przez Armię Czerwoną, Podole w drugiej połowie 1920 r. opuściła zdecydowana większość duchowieństwa na czele z ordynariuszem. Głównym powodem ich ucieczki był strach przed prześladowaniami ze strony bolszewików. Wśród tej grupy kapłanów podolskich znalazł się również ks. Tadeusz. Po tym, jak w czasie uroczystych obchodów rocznicy Konstytucji 3 maja w Kamieńcu Podolskim na placu gimnazjalnym wśród licznie zgromadzonej społeczności polskiej „wygłosił piękne kazanie”²², nie mógł on spodziewać się spokojnego pozostania na swoim stanowisku.

Po przybyciu do Polski ks. Kotowski znalazł schronienie w Poznaniu²³. Już na jesieni 1920 r. zapisał się na studia na Wydziale Filozofii Uniwersyte-

Lubelskiej, *Akta księży z obcych diecezji (1919-1938)*, Rep. 61 IIa 7, k. 169; *Zaświadczenie o księdzu L. Pilipowskim wystawione przez bpa Adolfa Szelażka, Zamek Bierzgłowski, 20 VI 1948 r.*, Instytut Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych w Lublinie, *Kuria biskupia w Łucku, Akta osobowe*, brak sygn. Schematyzm Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej mylnie podawał jednak nieco inną datę święceń ks. Pilipowskiego – 28 marca 1918 r. *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri archidioecesium Gnesnensis et Posnaniensis*, Pro Anno Domini 1925, Posnaniae 1925, s. 37.

¹⁹ *Kamieniec na Podolu. Habemus pontificem! Pamiątka przybycia do Kamieńca po pół-wiekowym osieroceniu stolicy biskupiej Ks. Piotra Mańkowskiego biskupa diecezji kamienieckiej w dniu 8 grudnia 1919 roku*, wyd. K. Nosalewski, Lwów 1920, s. 14-15.

²⁰ „Wiadomości Diecezjalne Kamienieckie” (dalej cyt.: WDK) 1(1920), nr 1-2, s. 3.

²¹ W. R o s o w s k i, *Duchowieństwo diecezji kamienieckiej w latach 1918-1926*, „Studia Catholica Podoliae” 2002, nr 1, s. 506.

²² WDK 1(1920), nr 4-5, s. 1; P. M ań k o w s k i, *Pamiętniki*, Warszawa 2002, s. 303.

²³ WDK 1(1920), nr 7; 2(1921), nr 12, s. 5.

tu Poznańskiego. Immatrykulację odbył 20 grudnia 1920 r., otrzymując indeks nr 2069²⁴. Ksiądz Tadeusz ostatni trymestr czwartego roku nauki zaliczył 6 września 1924 r.²⁵ W trakcie studiów ks. Kotowski pełnił w Poznaniu również obowiązki wikariusza przy parafii św. Wojciecha oraz katechety w Gimnazjum Sióstr Urszulanek przy Al. Chopina 1/a²⁶. Pod tym adresem mieszkał przez pierwsze trzy lata studiów, a w ostatnim roku przeniósł się na ul. Piotra Wawrzyniaka 26²⁷.

W 1924 r. ks. Kotowski wyjechał do Francji. Głównym celem jego wyjazdu były studia teologiczne na uniwersytecie w Lyonie²⁸, które później kontynuował w Nancy²⁹. Tam prawdopodobnie uzyskał stopień doktora teologii. Ksiądz Tadeusz, od początku swojego pobytu we Francji, zaangażował się w pracę duszpasterską wśród polskich emigrantów. W porozumieniu z księdzem rektorem W. Szymborem CM objął placówkę z siedzibą w Beaulieu w departamencie Loire (Francja Środkowa). Po tym, jak rektor PMK we Francji podzielił jej terytorium na dekanaty, ks. T. Kotowski został mianowany dziekanem³⁰ południowej części Francji, należącej do polskiego okręgu konsularnego w Lyonie³¹. W tym regionie wówczas działało tylko pięć stałych placówek duszpasterskich, skupionych w przemysłowo-górnicy zagłębiu Francji Środkowej (jedna w departamencie Loire i cztery – w Saône-et-

²⁴ AUAMP, *Akta personalne księdza Tadeusza Kotowskiego*, sygn. 103b/1310, *Wykaz wykładów i ćwiczeń*.

²⁵ AUAMP, *Akta personalne księdza Tadeusza Kotowskiego*, sygn. 103b/1310, *Książeczka legitymacyjna z d. 20 października 1923 r.; Karta wpisowa na rok akademicki 1923/1924*.

²⁶ *Elenchus [...] archidioecesium Gnesnensis et Posnaniensis*, Pro Anno Domini 1923, Posnaniae 1923, s. 73.

²⁷ AUAMP, *Akta personalne księdza Tadeusza Kotowskiego*, sygn. 103b/1310, *Karta wpisowa na rok akademicki 1923/1924 (trymestr 1 i 2)*.

²⁸ *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri dioecesis Camenecensis*, Pro Anno Domini 1924, [b.m.w.], s. 8, 30.

²⁹ *Polska Misja Katolicka w Belgji, Danji i Holandji*, s. 1-2.

³⁰ Obowiązkiem dziekana, w myśl *Wskazówek dla księży polskich we Francji*, wydanych w 1925 r. przez kard. Dalbora, było w porozumieniu z rektorem Misji załatwienie różnych spraw wynikających między polskim kapłanem a miejscowym ordynariuszem, polskimi władzami konsularnymi, władzami francuskimi, dyrekcjami itp.; jak również zwoływanie co trzy miesiące konferencji dekanalnych. R. D z w o n k o w s k i, *Polska opieka religijna we Francji 1909-1939*, Poznań–Warszawa 1998, s. 63; G. G a r ç o n, *Les catholiques polonais en France. Les années de fondation 1919-1949*, Lille 2004, s. 56, 467.

³¹ „Polak we Francji” 1925, nr 64, s. 2; B. P a n e k, *Księża polscy w duszpasterstwie okręgu paryskiego 1922-1929* (seria: Materiały do dziejów Polskiej Misji Katolickiej we Francji, zeszyt 1), [Paris] 1992, s. II; G a r ç o n, *Les catholiques polonais en France*, s. 55-56.

-Loire)³². Pozostałe zaś tereny tego dekanatu, ze względu na ciągły brak potrzebnej liczby polskich księży, były objęte dość nieregularnym duszpasterstwem objazdowym, które miało bardzo ograniczony zasięg³³. Region ten wymagał dużo pracy i poświęcenia ze strony księdza dziekana. Ksiądz Kotowski funkcję tę pełnił do września 1925 r., kiedy to został przeniesiony na placówkę do Nancy³⁴. O nowym miejscu pobytu niezwłocznie powiadomił on swojego biskupa Piotra Mańkowskiego³⁵.

Po przybyciu do tego miasta ks. Tadeusz od razu porozumiał się z miejscowym ordynariuszem biskupem Nancy i Toul w sprawie zorganizowania duszpasterstwa w polskich koloniach w departamencie Meurthe-et-Moselle. Ustalony przez niego porządek pracy wyglądał w ten sposób, iż każdą sobotę i niedzielę odwiedzał on kolejną miejscowość, gdzie słuchał spowiedzi, odprawiał mszę św. oraz głosił kazanie. Na stałe zaś przebywał w Nancy. Ksiądz Kotowski osobny porządek nabożeństw miał też ogłosić dla polskiej młodzieży akademickiej. Przy każdorazowym odwiedzeniu danej wspólnoty nie zapominał także o działalności oświatowej. Po odprawieniu nabożeństw zawsze starał się zgromadzić wiernych i przeprowadzał wykłady na tematy związane z historią i kulturą Polski³⁶.

W czasie swojego pobytu we Francji ks. T. Kotowski aktywnie angażował się w działalność kulturalno-oświatową i społeczną. Prawdopodobnie z jego inicjatywy 25 grudnia 1924 r. na plebanii w Beaulieu odbył się zjazd polskiej inteligencji z departamentów Loire, Rhône i Isere. W celu pomocy polskim robotnikom w organizacji i rozwoju oświaty, założyli oni Biuro Pomocy Kulturalnej dla Wychodźstwa Polskiego we Francji Środkowej. Na czele Biura stanął wówczas ks. Tadeusz Kotowski³⁷. Była to instytucja, która zajmowała się organizowaniem bezpłatnych kursów dla dorosłych, wysyłaniem prelegentów z odczytami, pomagała w urządzaniu obchodów uroczystości

³² G a r ç o n, *Les catholiques polonais en France*, s. 54-55, 81, 470.

³³ D z w o n k o w s k i, *Polska opieka religijna we Francji*, s. 157, 163.

³⁴ Placówka w Nancy pozostawała od lipca 1925 r. bez stałego duszpasterza. „Polak we Francji” 1925, nr 83, s. 2. Nowym dziekanem na okręg konsularny Lyon został mianowany ks. Władysław Ryba. *Zmiany na placówkach duszpasterskich*, „Polak we Francji” 1925, nr 86, s. 3.

³⁵ *Bp Mańkowski do kard. Dalbora, Włodzimierz, 16 stycznia 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

³⁶ T. K o t o w s k i, *Opieka duszpasterska. Do Polaków departamentu Meurthe-et-Moselle*, „Polak we Francji” 1925, nr 100, s. 2.

³⁷ *Życie i troski wychodźców. Emigracja organizuje się. Ruch stowarzyszeniowy. Nowa instytucja kulturalna*, „Polak we Francji” 1925, nr 59, s. 3.

narodowych, tworzeniu teatrów amatorskich, jak również udzielała wszelkich informacji i wskazówek w zakresie pracy kulturalno-oświatowej³⁸. Jako kapłan-społecznik brał czynny udział w pracach Związku Robotników Polskich w Lens³⁹. 5 kwietnia 1925 r., jako przedstawiciel duchowieństwa polskiego, uczestniczył w zjeździe delegatów robotniczych i nauczycielstwa Francji Środkowej w Lyonie. W trakcie obrad zabrał głos oraz poruszył sprawy związane z życiem i potrzebami robotnika polskiego na uchodźstwie⁴⁰. Z ramienia Biura Pomocy Kulturalnej na Francję Środkową nieraz wyjeżdżał do różnych kolonii polskich rozsianych w tym regionie. Na przykład w dniach 3-7 lutego 1925 r. w celu zapoznania się ze stanem pracy organizacyjnej na polu oświatowym wybrał się w okolice Montceau-les-Mines w departamencie Saône-et-Loire. Odwiedził wtedy kilka miejscowości, w których mieszkało około 11 tysięcy Polaków przybyłych głównie z Westfalii. W czasie tej wizyty ks. Kotowski odkrył ogromne braki i zaniedbania w dziedzinie oświaty polskiej oraz próbował temu w jakiś sposób zaradzić⁴¹. W Nancy niewiele zdążył już uczynić, bowiem na początku 1926 r. na polecenie Prymasa Polski udał się do Belgii.

Wysłanie go do Brukseli w celu zorganizowania stałej opieki duszpasterskiej nad Polakami w Belgii zaproponował Prymasowi rektor PMK we Francji ks. W. Szymbor CM. Jemu jeszcze pod koniec września 1924 r. kard. E. Dalbor polecił zatroszczyć się o rodaków w tym kraju i wyznaczyć spośród polskich księży we Francji jakiegoś duszpasterza do pracy w Belgii⁴². O swojej nominacji ks. Kotowski dowiedział się już na początku stycznia 1926 r. W tej sytuacji niezwłocznie powiadomił swojego ordynariusza bpa Mańkowskiego, który nie sprzeciwiał się tej decyzji, poprosił jednak Prymasa o potwierdzenie powyższych zmian. Z listu tego wynika, iż 10 stycznia ks. Tadeusz miał opuścić Nancy i wyjechać do Brukseli⁴³. Prymas Polski o wydelegowaniu ks. Kotowskiego do pracy duszpasterskiej na terenie Belgii osobnym pismem

³⁸ *Baczność Rodacy Francji Środkowej*, „Polak we Francji” 1925, nr 59, s. 7.

³⁹ T. K o t o w s k i, *Związek robotników polskich*, „Polak we Francji” 1925, nr 62, s. 3.

⁴⁰ *Zjazd delegatów robotniczych i nauczycielstwa Francji Środkowej w Lyonie*, „Polak we Francji” 1925, nr 71, s. 6-7.

⁴¹ K o t o w s k i, *Związek robotników polskich*, s. 3-4.

⁴² *Chargé d'affaires Poniński do kard. Dalbora, Bruksela, 24 września 1924 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; S z y m a n s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 86; t e n ż e, *Organizacja opieki duszpasterskiej nad wychodźstwem polskim w Belgii*, s. 333.

⁴³ *Bp Mańkowski do kard. Dalbora, Włodzimierz, 16 stycznia 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

powiadomił także Poselstwo Polskie w Brukseli⁴⁴. Z dniem 21 stycznia 1926 r. kard. Dalbor oficjalnie powierzył ks. Kotowskiemu zadanie zorganizowania placówki PMK w Brukseli oraz duszpasterstwa polskiego w Belgii⁴⁵. W tej niełatwej pracy niewątpliwie przydało mu się doświadczenie zdobyte podczas pobytu we Francji.

W pierwszej kolejności nowo mianowany rektor nawiązał stosunki z belgijskimi władzami kościelnymi i z polskimi przedstawicielstwami dyplomatycznymi w Brukseli i Antwerpii, jak również zapoznał się z polskimi księżmi przebywającymi w Belgii oraz odwiedził największe skupiska Polaków⁴⁶. 18 marca 1926 r. ks. Kotowski donosił biskupowi Stanisławowi Łukomskiemu do Poznania, iż został on uznany przez hierarchów Kościoła katolickiego w Belgii za „generalnego kapelana Polskiej Misji w Belgii” i miał takie same uprawnienia, jak kapelani Misji włoskiej i francuskiej w Brukseli. W praktyce jednak, jak zauważył ksiądz rektor, na jakiegokolwiek poparcie hierarchów belgijskich nie można było liczyć⁴⁷. W relacjach z miejscowym episkopatem ks. Kotowski starał się, jak sam podkreślał, „o nic nie prosić i zbytnio nie dokuczać”⁴⁸.

Nie zważając na różnego rodzaju trudności i problemy, do jesieni 1926 r. udało się księdzu rektorowi uregulować podstawy prawne i zasady funkcjonowania PMK w Belgii. Siedziba Misji została ulokowana przy skwerze Marie-Louise 70 w Brukseli⁴⁹. Do głównych zadań PMK w Belgii z jednej strony

⁴⁴ *Posel Rzeczypospolitej Polskiej do Konsystorza Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej, Bruksela, 26 stycznia 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁴⁵ *Raport ks. T. Kotowskiego o działalności Misji Polskiej w Belgii od 15 stycznia do 15 marca 1926 r., Bruksela, 18 marca 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; *Raport ks. Kotowskiego o działalności Polskiej Misji Katolickiej w Belgii od 15 stycznia do 15 października 1926 r.*, tamże; S z y m a ń s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 90.

⁴⁶ Na terenie Belgii przebywało wówczas ok. 8000 polskich robotników z rodzinami, rozsianych w 32 większych koloniach. Poza tym w Belgii na różnych uczelniach studiowało ok. 600 studentów z Polski. *Raport ks. Kotowskiego o działalności Misji Polskiej w Belgii od 15 stycznia do 15 marca 1926 r., Bruksela, 18 marca 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; *Wychodźstwo Polskie w Belgii*, tamże.

⁴⁷ *Raport ks. Kotowskiego o działalności Misji Polskiej w Belgii od 15 stycznia do 15 marca 1926 r., Bruksela, 18 marca 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁴⁸ *Raport ks. Kotowskiego o działalności Polskiej Misji Katolickiej w Belgii od 15 stycznia do 15 października 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁴⁹ *Urzędy, instytucje, szkoły i organizacje polskie w Belgji*, „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgji” 1926, nr 6, s. 1. Pod tym samym adresem mieścił się także Komitet Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgii oraz Towarzystwo Przyjaciół Akademika Polskiego w Belgii.

należało utrzymanie stałych kontaktów i współpracy z różnymi środowiskami kościelnymi i naukowymi oraz z katolickim społeczeństwem w Belgii, a z drugiej – zapewnienie opieki religijno-moralnej⁵⁰ Polakom w tym kraju⁵¹. Rektor wyjaśniał później Prymasowi Polski, że zadania Misji umieścił w takim porządku jedynie ze względów „kurtuazyjnych i taktycznych”, aby nie prowokować nacjonalistycznie usposobionych belgijskich środowisk kościelnych. W rzeczywistości zaś uważał on opiekę duszpasterską wśród rodaków za sprawę najważniejszą⁵². Ksiądz rektor, jako delegat Prymasa Polski, był zależny od niego i za zgodą episkopatu belgijskiego kierował PMK w Belgii. Misja utrzymywała także stałe kontakty z MSZ w Warszawie i poselstwami polskimi na terenie Belgii⁵³. Działalność PMK obejmowała terytorium całej Belgii⁵⁴. Ponadto do kompetencji PMK z siedzibą w Brukseli należał również teren Wielkiego Księstwa Luksemburgu⁵⁵. Ze względu jednak na znaczne oddalenie tego miasta od Brukseli oraz stały brak potrzebnej liczby duszpasterzy polskich, możliwości ks. Tadeusza były w tym względzie ograniczone⁵⁶.

⁵⁰ Zdaniem ks. Kotowskiego rola PMK w Belgii sprowadzała się do zorganizowania dojazdów księży polskich do większych skupisk robotniczych, nawiązania współpracy z instytucjami i organizacjami wychodźstwa polskiego, opieki nad młodzieżą szkolną i akademicką. Poza tym rektor osobiście dojeżdżał kilka razy do roku do każdego zakładu naukowego, gdzie była znaczna część Polaków, współpracował z organizacjami akademickimi i był w stałej korespondencji z rodzicami młodzieży i dyrektorami poszczególnych szkół.

⁵¹ *Raport ks. Kotowskiego o działalności Polskiej Misji Katolickiej w Belgii od 15 stycznia do 15 października 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; *Polska Misja Katolicka w Belgii*, s. 3-4; S z y m a n i s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 89.

⁵² *Rektor T. Kotowski do Prymasa A. Hlonda, Bruksela, 2 grudnia 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; S z y m a n i s k i, *Początki Polskiej Misji katolickiej w Belgii*, s. 89.

⁵³ *Raport ks. Kotowskiego o działalności Polskiej Misji Katolickiej w Belgii od 15 stycznia do 15 października 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; *Polska Misja Katolicka w Belgii*, s. 3.

⁵⁴ *Polska Misja Katolicka w Belgii*, s. 4; S z y m a n i s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 89.

⁵⁵ A. N a d o l n y, *Polonia w Luksemburgu (1918-1985)*, „Studia Polonijne” 8(1984), s. 105; T. P a n e c k i, *Polonia w belgijskim ruchu oporu (1940-1944)*, Poznań 1986, s. 22; K o ł o d z i e j, *Opieka duszpasterska nad wychodźcami*, s. 335; W. E d e r, *Luksemburg, Polska Misja Katolicka*, EPEiP, t. III (Toruń 2004), s. 188; S. Z a b r a n i a k, *Polacy w Luksemburgu. Imigracja i duszpasterstwo w XX wieku*, „Studia Polonijne” 27(2006), s. 167.

⁵⁶ W tej sytuacji od 1928 r. opiekę nad Polakami w Luksemburgu powierzono rektorowi PMK we Francji, który skierował tam do pracy ks. Z. Ziółkowskiego. N a d o l n y, *Polonia w Luksemburgu*, s. 105-106; K o ł o d z i e j, *Opieka duszpasterska nad wychodźcami*, s. 335; Z a b r a n i a k, *Polacy w Luksemburgu*, s. 167.

Od początku funkcjonowania PMK w Belgii jednym z podstawowych zadań rektora stało się zdobycie potrzebnych funduszy na jej działalność i utrzymanie. W tym celu ks. Kotowski powołał przy Misji specjalną komisję finansową, która miała w pierwszej kolejności pozyskać stałą pensję dla rektora oraz wystarać się u dyrekcji kopalń o subwencje na cele Misji. Tę ostatnią propozycję, która mogła uzależnić PMK w Belgii od przedsiębiorców, rektor uważał za chwilowe zło konieczne. Miał on nadzieję, że z czasem, dzięki wsparciu materialnemu z Polski, uda się zupełnie uniezależnić finansowo PMK⁵⁷. Mimo ciągłego braku środków materialnych ks. Kotowski dobrze zarządzał PMK i nie miał żadnych zadłużeń⁵⁸. Dla niego, jak sam podkreślał, znalezienie odpowiednich środków materialnych na konkretny cel nie stanowiło trudności⁵⁹.

Przez cały okres urzędowania ks. dra T. Kotowskiego na stanowisku rektora PMK najpilniejszą jego troską było zapewnienie rodakom w Belgii stałego dostępu do polskiego kapłana. W celu objęcia opieką duszpasterską jak największego grona wychodźców, ksiądz rektor już na początku swojej misji zwrócił się z prośbą do wszystkich polskich księży i zakonników w Belgii o koleżeńską współpracę. Na jego apel zgłosiło się ośmiu kapłanów⁶⁰. Na tej podstawie rektor PMK w Belgii opracował plan dojazdów polskich duszpasterzy, którzy raz lub dwa razy na miesiąc odwiedzali największe kolonie zamieszkałe przez Polaków⁶¹. Wraz z rozszerzeniem działalności PMK w Belgii od 15 września 1926 r. miał wejść w życie nowy porządek objazdów duszpasterzy polskich sporządzony przez ks. Kotowskiego⁶². Mając do dyspozycji jedynie kilku księży studentów i zakonników, którzy na czas letnich wakacji wyjeżdżali do domów, ksiądz rektor uważał za niemożliwe

⁵⁷ *Raport ks. Kotowskiego o działalności Misji Polskiej w Belgii od 15 stycznia do 15 marca 1926 r., Bruksela, 18 marca 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁵⁸ *Raport ks. Kotowskiego o działalności Polskiej Misji Katolickiej w Belgii od 15 stycznia do 15 października 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁵⁹ *Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Wydział Opieki nad Polakami Zagranicą, Bruksela, 7 czerwca 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁶⁰ Szczegółowy spis tych księży i zakonników zob.: S z y m a Ń s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 90; t e n ż e, *Organizacja opieki duszpasterskiej nad wychodźstwem polskim w Belgii*, s. 334.

⁶¹ *Raport ks. Kotowskiego o działalności Misji Polskiej w Belgii od 15 stycznia do 15 marca 1926 r., Bruksela, 18 marca 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁶² *Komunikat Polskiej Misji Katolickiej w Belgji*, „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgji” 1926, nr 4, s. 5.

prowadzenie stałego duszpasterstwa wśród polskich emigrantów. Dlatego też prosił Prymasa o wydelegowanie dodatkowo trzech księży, którym zapewniał na miejscu całkowite utrzymanie⁶³. Gdy te zabiegi nie przyniosły rezultatów, rektor błagał o przysłanie przynajmniej dwóch kapłanów, którym PMK zwróciłaby nawet koszty podróży⁶⁴. Księdzu Tadeuszowi udało się ponadto zorganizować cztery stypendia dla księży z Polski, którzy chcieliby odbyć praktyki w organizacjach społecznych i zawodowych na terenie Belgii. Była to, jego zdaniem, jedyna możliwość zwiększenia liczby stałych placówek, co też znacznie ułatwiłoby pracę PMK w Belgii⁶⁵.

Ksiądz rektor, widząc ogromne zaniedbania w pracy wśród kobiet i dzieci na wychodźstwie, wszczął także starania o sprowadzenie do Belgii polskich siostr zakonnych⁶⁶. W tym celu bezskutecznie zwracał się bezpośrednio do siostr szarytek⁶⁷ w Krakowie, a także do ich przełożonej generalnej w Paryżu⁶⁸. Zabiegał nawet w tej sprawie o interwencję Prymasa Polski abpa A. Hlonda⁶⁹. Dzięki działaniom podjętym przez Kancelarię Księdza Prymasa udało się jedynie uzyskać zapewnienie, że szarytki z prowincji chełmińskiej mogłyby przybyć do Belgii dopiero na jesieni 1927 r.⁷⁰ Ostatecznie sprawa

⁶³ *Raport ks. Kotowskiego o działalności Polskiej Misji Katolickiej w Belgii od 15 stycznia do 15 października 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; S z y m a n i k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 91.

⁶⁴ *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 14 grudnia 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁶⁵ *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 18 października 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 2 grudnia 1926 r.*, tamże; *O księży polskich w Belgji*, „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgji” 1926, nr 6, s. 4; S z y m a n i k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 91.

⁶⁶ Z taką prośbą zwrócili się do rektora katolicy z dwóch największych kolonii polskich w Belgii (Hautrage i Winterslag). *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 2 grudnia 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁶⁷ Pierwotnie wybór padł na to zgromadzenie, bo jedna z siostr szarytek z prowincji warszawskiej już wcześniej pracowała w kolonii Hautrage. Dodatkowo sprawę ułatwiał fakt istnienia na terenie tych miejscowości domów zakonnych szarytek, gdzie mogłyby zamieszkać siostry z Polski. Tamże; *Rektor Kotowski do Prałata H. Zborowskiego, Bruksela, 24 lutego 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁶⁸ *O księży polskich w Belgji*, s. 4; S z y m a n i k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 92.

⁶⁹ *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 2 grudnia 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 14 grudnia 1926 r.*, tamże.

⁷⁰ *Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Wydział Opieki nad Polakami Zagranicą, Bruksela, 7 czerwca 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a;

ta nie doszła do skutku. Ksiądz dr Kotowski nie zrezygnował jednak z tego pomysłu i rozważał nawet zaproszenie do pracy innych zgromadzeń (np. sióstr służebniczek, urszulanek czy nazaretanek)⁷¹. Rektor korespondował z przełożonymi generalnymi tych zgromadzeń zakonnych, a nawet zapraszał je do Brukseli, by zapoznały się z warunkami pracy. Na przykład na wiosnę 1927 r. PMK w Brukseli odwiedziła s. Urszula Ledóchowska, założycielka i przełożona Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego⁷². Później rektor gościł w Brukseli przełożoną generalną Urszulanek Unii Rzymskiej, s. Cecylię Łubieńską. Tym dwóm zgromadzeniom chciał on powierzyć prowadzenie domu akademickiego dla dziewcząt, o którego otwarciu od roku starał się w Brukseli. Żadne z tych zgromadzeń nie podjęło się tego wezwania ze względu na brak odpowiednich funduszy. W tej sytuacji ks. Tadeusz starał się o pozyskanie sióstr nazaretanek, które zgodziły się nawet na założenie internatu w Brukseli⁷³. Księdzu rektorowi nie udało się jednak zrealizować do końca tych planów.

W trosce o wychowanie polskich dzieci pierwszy rektor PMK w Belgii, od początku swej działalności, postarał się o zorganizowanie nauczania religii w języku ojczystym. Z jego inicjatywy w większych koloniach spośród wiernych wybrano katechetów, którzy kilka razy w tygodniu uczyli dzieci. Ze swej strony ksiądz rektor zapewnił dostarczenie potrzebnej liczby katechizmów i śpiewników, z czym też zwrócił się o pomoc do biskupów polskich⁷⁴. Ksiądz Kotowski dążył do tego, aby PMK w Belgii w swojej działalności kładła szczególny nacisk „na zachowanie polskiego charakteru w nabożeństwach, udzielaniu sakramentów św. i nauczaniu katechizmu po polsku w kościele i w szkołach”⁷⁵. Dzięki staraniom i pomocy ks. Kotowskiego

Rektor Kotowski do Kurii Poznańskiej, Wydział Opieki nad Polakami Zagranicą, Bruksela, 6 października 1927 r., [str. II], tamże.

⁷¹ *Rektor Kotowski do Prałata Zborowskiego, Bruksela, 24 lutego 1927 r., AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Bruksela, 11 marca 1927 r., tamże; Rektor Kotowski do kard. Hlonda, Bruksela, 17 lutego 1928 r., tamże.*

⁷² *Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Bruksela, 11 marca 1927 r., AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.*

⁷³ *Rektor Kotowski do kard. Hlonda, Bruksela, 17 lutego 1928 r., AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; S z y m a n i s k i, Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii, s. 97.*

⁷⁴ *Rektor Kotowski do bpa S. Łukomskiego, Bruksela, 11 kwietnia 1926 r., AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.*

⁷⁵ *Raport ks. T. Kotowskiego o działalności Polskiej Misji Katolickiej w Belgii od 15 stycznia do 15 października 1926 r., AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.*

w ciągu roku 1926 na terytorium Belgii powstało pięć szkół polskich⁷⁶, które były zależne od rektora PMK⁷⁷.

Książd dr Tadeusz Kotowski osobiście zajął się też opieką duszpasterską wśród polskich studentów i młodzieży szkolnej w Belgii. Raz w miesiącu dojeżdżał do każdego zakładu naukowego, gdzie przebywała większa liczba Polaków, z konferencją, spowiedzią lud rekolekcjami. Poza tym niemalże w każdym ośrodku akademickim doprowadził do powstania Koła Polskiej Młodzieży Akademickiej oraz założenia Towarzystwa Przyjaciół Akademika Polskiego w Belgii⁷⁸. Poza opieką o charakterze ściśle religijnym ks. Kotowski w największych ośrodkach akademickich organizował spotkania i konferencje, mające na celu zapoznanie polskich studentów z ówczesną myślą katolicką i utrzymanie ich w duchowej łączności z kulturą polską. Podobne zebrania towarzyskie odbywały się w siedzibie rektora PMK w Brukseli w każdą drugą sobotę miesiąca. W 1927 r. z jego inicjatywy przy Misji zorganizowano wydział turystyczny, który miał za zadanie ułatwienie polskim studentom podróżowanie i poznanie Belgii oraz sąsiednich krajów⁷⁹.

Książd rektor, mając dobre doświadczenie z Francji w pracy społeczno-kulturalnej, od początku swojego urzędowania w Brukseli dążył do centralizacji polskich stowarzyszeń robotniczych pod egidą Związku Towarzystw Polskich w Belgii oraz reorganizacji Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Brukseli (dalej cyt.: KOKSdWP)⁸⁰. Pod koniec

⁷⁶ Tamże. Przy zakładaniu polskich szkół na terenie Belgii nieraz występowały problemy ze strony miejscowego duchowieństwa belgijskiego, które sprzeciwiało się tym inicjatywom (np. w miejscowości Waterschei). W takich sytuacjach ks. rektor Kotowski zalecał o niezwłoczne skontaktowanie się miejscowych Polaków z Komitetem Opieki Kulturalno-Społecznej lub z rektorem PMK w Belgii. Zob. *Smutne wiadomości*, „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgii” 1926, nr 6, s. 6.

⁷⁷ Szerzej na temat rozwoju szkolnictwa polonijnego w Belgii w okresie międzywojennym zob. *Szkolnictwo polskie w Belgii*, „Polacy Zagranicą. Organ Światowego Związku Polaków z Zagranicy” 1937, nr 11, s. 25-26; J. S z y m a n s k i, *Z dziejów szkolnictwa polonijnego w Belgii w okresie międzywojennym*, „Studia Polonijne” 25(2004), s. 103-125.

⁷⁸ *Raport ks. Kotowskiego o działalności Misji Polskiej w Belgii od 15 stycznia do 15 marca 1926 r., Bruksela, 18 marca 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; *Raport ks. Kotowskiego o działalności Polskiej Misji Katolickiej w Belgii od 15 stycznia do 15 października 1926 r.*, tamże. Głównym celem Towarzystwa była opieka nad młodzieżą polską studiującą w Belgii. Rektor PMK zasiadał w jego zarządzie jako wiceprezes. *Towarzystwo Przyjaciół Akademika Polskiego i organizacje akademickie*, „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgii” 1926, nr 6, s. 5.

⁷⁹ *Polacy w Belgji*, „Biuletyn Katolików Polskich w Belgji, Danji i Holandji” 8/12(1927), nr 1, s. 5.

⁸⁰ *Raport ks. Kotowskiego o działalności Misji Polskiej w Belgii od 15 stycznia do 15 marca 1926 r., Bruksela, 18 marca 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II,

maja 1926 r. wyjechał do Warszawy, gdzie osobiście przedstawił potrzeby emigrantów polskich w Belgii. Był wówczas w MSZ, Urzędzie Emigracyjnym oraz Ministerstwie Oświaty, a także próbował nawiązać kontakty i uzyskać pomoc od różnych instytucji społecznych, m.in. od Towarzystwa Emigracyjnego. W wyniku jego misji KOKSdWP w Belgii mógł liczyć na pomoc z Polski przy organizowaniu szkolnictwa polskiego, oświaty pozaszkolnej i bibliotek oraz wydawaniu własnego organu prasowego pt. „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgii”⁸¹. Powstanie tego pisma w dużej mierze należało zawdzięczać ks. Kotowskiemu. Oficjalnie było ono wydawane przez wspomniany Komitet, jednak faktycznym jej redaktorem był ówczesny rektor PMK⁸². Z inicjatywy ks. Tadeusza 1 października 1926 r. zostało założone również Polskie Katolickie Biuro Prasowe (dalej cyt.: PKBP) przy PMK w Belgii. PKBP miało na celu informowanie belgijskich kół kościelnych i naukowych, prasy i społeczeństwa katolickiego o życiu katolickim w Polsce i pośredniczeniu w nawiązywaniu jak najlepszych wzajemnych kontaktów między tymi państwami. Pierwszym kierownikiem PKBP został rektor PMK w Belgii, ks. dr T. Kotowski⁸³.

Nie zważając na ogrom pracy i wiele bieżących problemów PMK w Belgii, ks. dr Kotowski, w trosce o dobro duszpasterstwa polskiego za granicą i jego więzi z Prymasem, opracował i przedstawił arcybiskupowi A. Hlondowi pod koniec 1926 r. projekt organizacji Kurii Prymasowskiej, a w szczegól-

vol. I/44a. W KOKSdWP, który miał na celu zapewnienie pomocy i opieki kulturalno-społecznej wychodźstwu polskiemu w Belgii, ksiądz rektor pełnił funkcję wiceprezesa. *Komitet Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgii*. „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgii” 1926, nr 6, s. 2. O genezie i działalności różnego rodzaju organizacji polonijnych na terenie Belgii w okresie międzywojennym zob.: J. S z y m a n s k i, *Życie organizacyjne wychodźstwa polskiego w Belgii w okresie międzywojennym*, „Studia Polonijne” 26(2005), s. 29-75.

⁸¹ *Z działalności Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej*, „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgii” 1926, nr 4, s. 2. Pismo to ukazywało się już od lutego 1926 r., jednak miało charakter nieperiodyczny. Od końca 1927 r. zaczął wychodzić inny Biuletyn, jako organ polskich katolików w Belgii, Danii i Holandii, redagowany i wydawany przez PMK. Ukazywał się on jednak tylko przez rok. Por. J. H e t m a n a, *Zarys historii prasy polskiej w Belgii*, „Polacy Zagranicą. Organ Światowego Związku Polaków z Zagranicy” 1937, nr 11, s. 15; E d e r, *Dzieje Polonii belgijskiej*, s. 113-114; W. B r a k o w i e c k i, *Czasopiśmiennictwo polonijne, jego rola i znaczenie w życiu wychodźstwa polskiego w Belgii*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 83(2005), s. 194.

⁸² *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 2 grudnia 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁸³ *Polskie Katolickie Biuro Prasowe w Brukseli, załącznik nr 2*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

ności jej wydziału zagranicznego⁸⁴. Zapewnił też Kancelarię Prymasa Polski o gotowości udzielenia wszelkiego rodzaju informacji i materiałów o życiu i potrzebach duchownych emigrantów polskich w Belgii i sąsiednich z nią krajach⁸⁵.

Rolę i znaczenie wszystkich poczynań księdza rektora, w pierwszym roku urzędowania w Brukseli, przyćmiewała jednak stale rosnąca bezradność wobec bieżących potrzeb duszpasterskich wśród wychodźców Polaków. Do rektora PMK w Belgii z różnych kolonii niemalże codziennie napływały liczne prośby o umożliwienie stałej opieki duchownej przez polskiego kapłana⁸⁶. Przykładem może tu służyć kolonia górnicza Waterschei w okręgu Limburgii, która kilkakrotnie zabiegała o polskiego księdza. Na początku wiosny 1926 r., jak informował konsul Rzeczypospolitej Polskiej w Antwerpii, rektor PMK w Belgii wydelegował do tej miejscowości jednego z kapelanów⁸⁷. Jego misja jednak nie trwała długo, bowiem miejscowy Zarząd Towarzystwa Polsko-Katolickiego im. św. Barbary już we wrześniu 1927 r. zwrócił się z ponowną petycją o przysłanie duszpasterza z Polski lub księdza mówiącego po polsku. Za pośrednictwem KOKSdWP prosili oni ks. Kotowskiego, aby przynajmniej raz na kwartał przyjeżdżał do nich polski kapłan⁸⁸. Podobne podania i pisma od wychodźców, polskich przedstawicielstw dyplomatycznych i miejscowych proboszczów napływały do rektora PMK w Brukseli nie tylko z terenu Belgii, lecz również z Holandii i Danii⁸⁹ oraz z Luksemburga⁹⁰.

⁸⁴ *Memoriał w sprawie dostosowania form organizacyjnych Kurii Prymasowskiej, [grudzień 1926 r.]*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁸⁵ *Rektor Kotowski do Prałata Zborowskiego, Bruksela, 21 lutego 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁸⁶ *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 2 grudnia 1926 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁸⁷ *Konsul Rzeczypospolitej Polskiej w Antwerpii do Pana Ignacego Piducha w Waterschei, Antwerpia, 2 kwietnia 1926 r.*, Archiwum Instytutu Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym KUL (dalej cyt.: AIBPiDP),teczka D/30 (Materiały dotyczące kolonii polskiej w Waterschei).

⁸⁸ *Zarząd Towarzystwa Polsko-Katolickiego im. św. Barbary do Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej w Brukseli, Waterschei, dnia 23 września 1927 r.*, AIBPiDP,teczka D/30 (Materiały dotyczące kolonii polskiej w Waterschei).

⁸⁹ Ksiądz Kotowski informował Prymasa Polski, że PMK w Brukseli, jako najbliższa kościelna placówka polska, otrzymywała liczne prośby z Holandii, a nawet z Danii. *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 14 lutego 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁹⁰ Na przykład w sprawie opieki religijnej nad wychodźcami polskimi w Luksemburgu w grudniu 1927 r. do ks. Kotowskiego skierował pismo polski konsulat w Antwerpii. Kotowski nie był jednak w stanie nic zrobić. N a d o l n y, *Polonia w Luksemburgu*, s. 105.

W odpowiedzi na te żądania, ks. rektor Kotowski bezskutecznie niemalże w każdym liście apelował do Prymasa Polski o wydelegowanie do PMK w Belgii dodatkowych kapłanów polskich. Po tym, jak władze zakonne odwołały pod koniec 1926 r. z Belgii o. dra Władysława Pająka⁹¹, ks. rektor Kotowski pozostał praktycznie jedynym stałym duszpasterzem polskim. Wówczas miał on sam do obsługi ponad dwadzieścia polskich kolonii robotniczych⁹², sześć szkół polskich oraz młodzież akademicką w Brukseli, Antwerpii, Gembloux, Louvain, Liège, Gandawie i Mons. Na tę tragiczną sytuację duszpasterstwa polskiego w Belgii ksiądz rektor usiłował zwrócić uwagę Prymasa Polski abpa Hlonda w pełnym rozpaczy liście z 14 lutego 1927 r.:

Rozgoryczenie wśród wychodźstwa w Belgii i Holandji ogromne. [...] Niesłychanie to bolesne, że [...] Episkopat nasz nie może znaleźć wśród masy kleru ludzi, którzy by zrozumieli konieczność ratowania naszych rodaków zagranicą od pewnej zguby. Przesłanie do Belgii bodaj 3-ch księży jest konieczne, o ile weźmiemy pod uwagę, że od czasu do czasu trzeba dojechać również do Holandji. Również są niezbędne zakonnice polskie. Wszelkie moje starania dotąd w tym względzie były również bezskuteczne. W obecnych warunkach właściwie dalsze utrzymanie Misji Kat. w Brukseli nie tylko jest bezcelowe, ale wprost szkodliwe. [...] bez poparcia Władz Kościelnych w Kraju wszelkie wysiłki pójdą na marne i właściwie są bezcelowe. [...] 4 lata pracy zagranicą niezmiernie mię wyczerpały. O ile z bronchitu wywiąże się coś gorszego, będę zmuszony zgłosić swoją dymisję na ręce Waszej Eminencji⁹³.

W tym samym czasie ksiądz rektor wysłał jeszcze kolejnych kilka pism z prośbą o przysłanie przynajmniej dwóch lub trzech kapelanów i kilka sióstr zakonnych do Belgii⁹⁴. Starania ks. dra T. Kotowskiego o polskich dusz-

⁹¹ *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 14 grudnia 1926.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; S z y m a n i s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 90 (przyp. 25).

⁹² Nie dziwi więc fakt, że nie był on w stanie sam obsłużyć tyle parafii. Niektóre miejscowości (np. Marchienne-au-Pont w okręgu Charleroi) ks. Kotowski w czasie swojego urzędowania nie odwiedził ani razu. M. G a j d a, *Polacy w Belgii. Marchienne-au-Pont*, „Wiarus Polski”, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁹³ *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 14 lutego 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a (w cytacie zachowano oryginalną pisownię). Znaczną część tego listu cytuje Szymański, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 92-93.

⁹⁴ S z y m a n i s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 94; *Rektor Kotowski do Prałata Zborowskiego, Bruksela, 21 lutego 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a. O pilności sprawy świadczy fakt, że już po trzech dniach ksiądz rektor ponownie napisał do Poznania. Przy tym podkreślał, że dalsze przeciąganie sprawy doprowadziłoby w końcu do definitywnej utraty funduszy zdobytych na utrzymanie kapelanów. *Rektor Kotowski do Prałata Zborowskiego, Bruksela, 24 lutego 1927 r.*, tamże.

pasterzy w lutym 1927 r. poparł także Związek Centralnych Towarzystw Polskich w Belgii⁹⁵. Wołania te miały również swoje odzwierciedlenie na łamach kwietniowego numeru Biuletynu KOKSdWP. Redaktor wyraził bowiem nadzieję, iż Prymas wpłynie na biskupów w Polsce, aby wysyłali więcej księży i sióstr zakonnych do pracy wśród wychodźców⁹⁶. W odpowiedzi na te dramatyczne apele, Prymas Polski kolejny raz zwrócił się do niektórych biskupów polskich o wydelegowanie księży do pracy w duszpasterstwie wśród Polaków za granicą⁹⁷.

Na terenie Belgii najbardziej potrzebowały stałego kapelana polskie kolonie w Liège. Dlatego też rektor PMK w Brukseli, gdy tylko otrzymał na początku marca wiadomość o przydzieleniu do Belgii ks. Stanisława Kozłowskiego, od razu postanowił powierzyć mu tę placówkę. W ciągu kilku dni ks. Kotowski załatwił wszelkie formalności z ordynariuszem diecezji w Liège, Ministerstwem Wyznań Religijnych w Brukseli oraz udał się osobiście do Paryża, aby szybciej sprowadzić tego kapłana⁹⁸. Sprawa ta ostatecznie nie doszła do skutku, bowiem ks. Kozłowski ze względów zdrowotnych nie przyjął nominacji⁹⁹. Rektor PMK w Belgii niezwłocznie powiadomił o tym Prymasa Polski¹⁰⁰, jak również ordynariusza wrocławskiego, który na to miejsce wkrótce wyznaczył nowego kapłana¹⁰¹. W praktyce jednak dopiero po wizycie ks. rektora T. Kotowskiego w Polsce, która miała miejsce w kwietniu 1927 r., uzyskał on od Prymasa dwóch długo wyczekiwanych kapelanów do stałej pracy wśród wychodźców w Belgii¹⁰².

⁹⁵ Zarząd Centralny Związku Towarzystw Polskich w Belgii do Prymasa Polski, Boux, 13 lutego 1927 r., AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

⁹⁶ Prymas Polski objął opiekę religijną nad Polakami na obczyźnie, „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgii” 1927, nr 4, s. 1.

⁹⁷ Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 14 lutego 1927 r., AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a. Na końcu tego listu znajduje się ręczny odpis pisma Prymasa.

⁹⁸ Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Bruksela, 11 marca 1927 r., AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Bruksela, 18 marca 1927 r., tamże.

⁹⁹ S z y m a n i s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 94.

¹⁰⁰ Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Bruksela, 18 marca 1927 r., AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

¹⁰¹ Został nim ks. Michał Szwabiński. S z y m a n i s k i, *Organizacja opieki duszpasterskiej nad wychodźstwem polskim w Belgii*, s. 336.

¹⁰² *Opieka religijna nad Polakami w Holandji i Danji*, „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgii” 1927, nr 6, s. 3; S z y m a n i s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 96.

Ksiądz Kotowski przygotowywał swoją podróż do kraju już od lutego 1927 r. Chciał on osobiście przedstawić Księdzu Prymasowi problemy PMK w Belgii oraz otrzymać bezpośrednio instrukcje na dalszą działalność. Poza sprawami dotyczącymi się bezpośrednio funkcjonowania PMK z siedzibą w Brukseli, ksiądz rektor m.in. zamierzał omówić projekt poszerzenia zakresu oddziaływania Misji również na Holandię i Danię¹⁰³.

Ksiądz Kotowski już od jakiegoś czasu zajmował się opieką duszpasterską wśród Polaków w tych krajach. W celu zapoznania się z życiem i potrzebami polskich emigrantów w grudniu 1926 r. udał się po raz pierwszy do Danii¹⁰⁴. 6 stycznia 1927 r. rektor PMK w Belgii był w miejscowości Naksov, gdzie uczestniczył w zebraniu Związku Robotników Polskich (ZRP). Po przemówieniu na temat stosunków między Danią a Polską ks. Tadeusz zwrócił wówczas uwagę rodziców na potrzeby wychowywania dzieci w kulturze i tradycji polskiej¹⁰⁵. Rezultatem odwiedzin Danii był raport z 26 stycznia 1927 r., który ks. Kotowski po powrocie do Brukseli nadesłał Prymasowi Polski¹⁰⁶. Na terenie tego państwa – jak pisał w jednym z listów do ks. prałata H. Zborowskiego – zamieszkiwało wtedy ok. 13 tys. Polaków obsługiwanych przez kilkunastu księży cudzoziemców władających językiem polskim. Zdaniem rektora PMK w Belgii duńska placówka wymagała kapelana wykształconego i taktownego, którego główną rolą byłoby koordynowanie i pośredniczenie między Wikariatem Apostolskim w Danii a polskimi władzami kościelnymi. W tej sytuacji ks. Kotowski uważał, że sprawa wysłania polskiego księdza do Danii była mniej nagląca, niż obsadzenie bodaj dwóch kapelanii w Belgii¹⁰⁷. Sprawę wydelegowania polskich duszpasterzy do Danii dodatkowo komplikował fakt negatywnego stosunku do tego miejscowych władz kościelnych, które dążyły do szybszej asymilacji polskiej społeczności¹⁰⁸.

Sprawa organizacji duszpasterstwa polonijnego w Danii i Holandii stała się więc głównym tematem rozmów w czasie wizyty rektora PMK w kraju. Pry-

¹⁰³ *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 24 lutego 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

¹⁰⁴ H. B a z i s, *Życie religijne i społeczno-kulturalne Polonii duńskiej w latach 1892-1939*, Lublin 1983, mps AKUL, s. 53.

¹⁰⁵ E. O l s z e w s k i, *Emigracja Polska w Danii 1893-1993*, Warszawa–Lublin 1993, s. 125.

¹⁰⁶ *Rektor Kotowski do Prałata Zborowskiego, Bruksela, 21 lutego 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

¹⁰⁷ *Rektor Kotowski do Prałata Zborowskiego, Bruksela, 24 lutego 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

¹⁰⁸ Zob. K o ł o d z i e j, *Opieka duszpasterska nad wychodźcami polskimi*, s. 300.

mas Polski abp August Hlond pismem z 10 kwietnia 1927 r. powierzył opiece ks. Kotowskiego również Polaków zamieszkałych na terenie Danii¹⁰⁹ i Holandii. Z polecenia Prymasa i w porozumieniu z MSZ oraz Urzędem Emigracyjnym w Warszawie rektor PMK w Brukseli miał po powrocie zapoznać się z sytuacją i, we współpracy z miejscowym episkopatem oraz z polskimi poselstwami w Hadze i Kopenhadze, zorganizować stałe duszpasterstwo wśród wychodźców polskich w tych państwach¹¹⁰.

Ponadto w czasie wizyty w Polsce księdzu rektorowi udało się sprawami duszpasterstwa polskiego w Belgii, Danii i Holandii zainteresować również prasę oraz wpływowe koła urzędowe i społeczne. W Poznaniu przy poparciu Prymasa Polski i z pomocą Ligi Katolickiej 5 kwietnia 1927 r. zorganizowano konferencję, podczas której wygłosił on referat pt. „Stosunki wychodźstwa polskiego w Belgii oraz rola Kościoła i społeczeństwa w organizacji opieki nad nim”¹¹¹. Później ks. Kotowski odwiedził także Warszawę, gdzie spotkał się z przedstawicielami poszczególnych ministerstw w celu omówienia bieżących spraw i potrzeb Misji. Pod koniec kwietnia uczestniczył w posiedzeniu Komisji Opieki nad Polakami Zagranicą w Warszawie, której głównym celem było omówienie sprawy organizacji opieki religijno-kulturalnej w Holandii i Danii. Na tym zebraniu przedstawił on potrzeby emigracji w tych krajach, a także poruszył sprawę pomocy dla Związku Towarzystw Polskich w Belgii, prosząc o zwiększenie liczby nauczycieli polskich oraz o książki dla szkół¹¹².

Po powrocie do Belgii ksiądz rektor przystąpił do realizacji powierzonych mu zadań. Przykładowo w Holandii, zgodnie z poleceniami Księdza Prymasa, miał on pod względem duszpasterskim: 1) zorganizować stałe dojazdy do poszczególnych skupisk Polaków dwa razy w miesiącu, 2) odpowiednio ukierunkować działalność polskich towarzystw kościelnych, 3) objąć stałą katechi-

¹⁰⁹ Miało to być rozwiązanie tymczasowe, bowiem zamiarem Prymasa Polski abpa A. Hlonda było wysłanie do Kopenhagi stałego duszpasterza polskiego i zorganizowanie tam PMK na wzór Belgii i Francji. B a k a l a r z, *Kardynał August Hlond jako duchowny opiekun*, s. 50-51. Ostatecznie plany te nie zostały wówczas zrealizowane, a PMK w Danii powstała dopiero po drugiej wojnie światowej. E. O l s z e w s k i, *Z problemów życia narodowego Polonii duńskiej*, w: *Polacy w Skandynawii*, red. E. Olszewski, Lublin 1997, s. 115; t e n ż e, *Dania, Polska Misja Katolicka*, EPEiP, t. I, s. 390.

¹¹⁰ *Opieka religijna nad Polakami w Holandji i Danji*, s. 3.

¹¹¹ *Ks. J. Prądzyński do Prymasa Hlonda, Poznań, 31 marca 1927 r.*, (załącznik 1, Zaproszenie na konferencję), AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a. Wspomniany wykład księdza rektora odbył się w salonach Koła Towarzyskiego przy ul. Nowej 8. „Dziennik Poznański” 69(1927), nr 78, s. 3; nr 79, s. 3.

¹¹² *Opieka kulturalna nad emigracją polską w Belgji*, „Biuletyn Komitetu Opieki Kulturalno-Społecznej dla Wychodźstwa Polskiego w Belgji” 1927, nr 6, s. 2-3.

zają jak największe grono polskiej młodzieży; zaś pod względem opieki kulturalno-społecznej: 1) przyspieszyć założenie polskiej szkoły, 2) bezpłatnie rozpowszechniać polskie czasopisma, gazety i biuletyn Misji¹¹³, 3) zaktywizować pracę w towarzystwach polskich poprzez organizację na jesień i zimę cyklu popularnych wykładów wygłaszanych przez rektora PMK w Brukseli i innych kapłanów, 4) nawiązać stałą korespondencję z przedstawicielami środowisk polskich w Limburgii holenderskiej w celu zaopatrzenia towarzystw oświatowych w niezbędne materiały do prowadzenia systematycznej akcji oświatowo-wychowawczej¹¹⁴.

Stosując się do tych zaleceń, ks. rektor Kotowski już w maju zorganizował objazd duszpasterski Holandii. Odwiedził wówczas zwłaszcza rejon Limburgii holenderskiej, która wespół z częścią belgijską stanowiła jedno zagłębie węglowe. Zamieszkiwało tam ok. 3,5 tys. Polaków. Ksiądz Kotowski uważał, że wystarczyłoby osadzić kapelana polskiego na terytorium Belgii w Hasselt, skąd miałby on łatwy i tańszy dojazd do Limburgii holenderskiej¹¹⁵.

Poza tym, że zakres oddziaływania PMK w Belgii poszerzył się o dwa nowe kraje, jej podstawowy problem – brak dostatecznej liczby polskich duszpasterzy – pozostawał nadal aktualny¹¹⁶. Było to tym gorsze, iż autorytet rektora PMK w Belgii z dnia na dzień tracił na znaczeniu w oczach wychodźców. Obrazują to słowa z listu księdza rektora do Kancelarii Prymasa Polski z 7 czerwca 1927 r.:

Wychodztwo w Belgii przypuszczało, że paru księży przywiezę od razu z Polski. Po doznanym zawodzie w zagłębiu Mons i Charleroi w 4-ch miejscowościach urządzono wiece, gdzie niesłychanie ostro występowano przeciwko mnie [rektorowi] i Episkopatowi Polskiemu. Jedna z rezolucji głosi, że Misja Polska w Brukseli

¹¹³ Na przykład w drugiej połowie 1927 r. PMK w Brukseli rozesłała do różnych kolonii polskich w Belgii, Danii i Holandii prawie 4500 czasopism i gazet. Por. *Sprawozdanie rektora Kotowskiego o działalności PMK w Brukseli za okres od 1 czerwca do 1 września 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; *Sprawozdanie rektora Kotowskiego o działalności PMK w Brukseli za okres od 1 września do 31 grudnia 1927 r.*, Bruksela, 20 lutego 1928 r., tamże.

¹¹⁴ Por. K o ł o d z i e j, *Opieka duszpasterska nad wychodźcami polskimi*, s. 327.

¹¹⁵ *Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Wydział Opieki nad Polakami Zagranicą, Bruksela, 7 czerwca 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

¹¹⁶ Niekiedy przybycie stałych kapłanów skierowanych do PMK w Belgii z różnych powodów przedłużało się. Taka sytuacja miała miejsce z ks. M. Szwabińskim. *Rektor Kotowski do Prymasa Hlonda, Bruksela, 24 maja 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a. Ostatecznie przyjechał on do Brukseli 26 lipca 1927 r. *Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Wydział Opieki nad Polakami Zagranicą, Bruksela, 2 sierpnia 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

li i Biskupi Polscy zaprzędali robotnika polskiego obcym i że prawdopodobnie rektor Misji w Brukseli został przekupiony przez Belgów i nie chce dopuścić kapłanów polskich do obsługi duszpasterskiej. [...] wydaje mi się rzeczą niezbędną nadeślanie 3-ch stałych Kapelanów na Belgię i Holandję. W innym wypadku nie będę w stanie cośkolwiek zrobić i kompletnie się zdyskredytuje powaga a nawet celowość Misji¹¹⁷.

Ksiądz rektor T. Kotowski, ze względu na znaczne terytorialne rozszerzenie Misji, opracował także nowy projekt budżetu PMK w Brukseli oraz podjął próbę uregulowania statusu polskich duszpasterzy pracujących za granicą. Proponował on, aby rząd w Warszawie przejął polskie placówki duszpasterskie za granicą na etat państwowy. Uważał za słuszne domaganie się od rządu podniesienia wysokości wynagrodzenia księży rektorów PMK do wysokości pensji urzędników MSZ 7 lub 6 kategorii, a kapelanów – urzędników 8 kategorii oraz uzyskania uprawnień do emerytury rządowej. Powodem ciągłego niedostatku kapłanów chętnych na stałe poświęcić się posłudze duszpasterskiej na obczyźnie, jego zdaniem, był brak norm prawnych określających status księży pracujących za granicą. W czasie pobytu ks. Kotowskiego w Warszawie uzyskał on poparcie swych projektów w środowiskach rządowych. W związku z tym zaproponował prymasowi Hlondowi, aby na czas pertraktacji z rządem wysłać do Warszawy jednego z rektorów PMK¹¹⁸.

Ksiądz Kotowski, rektor PMK w Belgii, Danii i Holandii, gdy tylko dowiedział się o planowanej na jesień 1927 r. wizycie biskupa sufragana poznańskiego Karola Radońskiego we Francji, zaprosił go do odwiedzenia również Belgii i Holandii. Do Kurii w Poznaniu napisał, że przyczyniłoby się to niesłuchanie do ożywienia ducha religijnego emigracji w tych krajach¹¹⁹. Zaproszenie jednak wpłynęło za późno, bowiem już 14 października bp Radoński przybył do Francji i zaczął trzytygodniową wizytację polskich placówek duszpasterskich w tym kraju¹²⁰.

Mimo iż na łamach Biuletynu podkreślano o dobrej współpracy PMK w Brukseli z miejscowymi władzami kościelnymi w Holandii i Danii w spra-

¹¹⁷ *Rektor Kotowski do Kancelarii Prymas Polski, Bruksela, 7 czerwca 1927 r.* AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a. Fragmenty tego listu cytuje również ks. Szymański. Por. S z y m a ń s k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 95.

¹¹⁸ *Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Wydział Opieki nad Polakami Zagranicą, Bruksela, 27 czerwca 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

¹¹⁹ *Rektor Kotowski do Kurii w Poznaniu, Wydział Opieki nad Polakami Zagranicą, Bruksela, 6 października 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

¹²⁰ D z w o n k o w s k i, *Polska opieka religijna we Francji*, s. 176-177, 261.

wie organizacji opieki duszpasterskiej w tych krajach¹²¹, to jednak ks. Kotowski spotkał się tam z pewnymi trudnościami. Na przykład w Holandii dowiedział się od biskupa Laurencjusza Schrynena z Roermond, iż nie ma potrzeby organizowania polskiego duszpasterstwa w tym kraju. Na terenie tej diecezji działał bowiem założony przez biskupa tzw. Laurentinus-Comite, który zajmował się opieką duszpasterską wśród emigrantów, i do pracy wśród Polaków zapraszał zakonników z Niemiec znających język polski. Ordynariusz Roermond uzależnił więc pozytywną odpowiedź w tej kwestii od zgody prezesa wspomnianego Komitetu¹²².

Największy opór rektor napotkał jednak w Danii. Od kwietnia 1927 r. ks. dr Kotowski starał się pośredniczyć między Prymasem Polski a Wikariuszem Apostolskim w Kopenhadze w sprawach ułatwienia pracy polskim księżom misjonarzom w Danii¹²³. W dniach 11 sierpnia – 16 września 1927 r. postanowił on odwiedzić polskie skupiska w Danii. Ksiądz Kotowski jeszcze przed wyjazdem informował jednak Prymasa, że wszelkie próby wysłania tam polskich duszpasterzy napotykały ze strony holenderskich i niemieckich misjonarzy poważne przeszkody¹²⁴. Ostatecznie w trakcie pobytu w Danii ks. Tadeusz udzielił trzytygodniowych misji, dokonał 4 objazdów, odbył 11 zebrań, wygłosił 9 wykładów, zwizytował 3 szkoły, a poza tym zorganizował kurs nauki języka i literatury polskiej oraz wiedzy o Polsce dla miejscowych sióstr zakonnych, które opiekowały się dziećmi polskimi¹²⁵. Tak aktywna działalność ks. Kotowskiego nie mogła pozostać bez uwagi władz duńskich. Ksiądz rektor spotkał się z ogromną niechęcią z ich strony i musiał zaprzestać dalszych przyjazdów¹²⁶. Po powrocie z ubolewaniem stwierdził, że sprawa opieki religijnej w Danii była bardzo utrudniona ze względu na politykę kościelną Wikariatu Apostolskiego skierowaną na całkowite wynarodo-

¹²¹ *Emigracja Polska w Danji*, „Biuletyn Katolików Polskich w Belgji, Danji i Holandji” 8/12 (1927), nr 1, s. 6; *Kolonja Polska w Holandji*, tamże.

¹²² K o ł o d z i e j, *Opieka duszpasterska nad wychodźstwem polskim*, s. 327.

¹²³ *Emigracja Polska w Danji*, s. 6.

¹²⁴ *Rektor Kotowski do Kancelarii Prymasa Polski, Wydział Opieki nad Polakami Zagranicą, Bruksela, 2 sierpnia 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a. Trzeba pamiętać, że był to w większości kraj protestancki. Księży polskich nie wpuszczano do Danii, a część miejscowych duchownych katolickich nawet ostro zwalczała różnego rodzaju przejawy życia narodowego polskich wychodźców. E. O l s z e w s k i, *Emigracja polska w Danii*, w: *Polacy w Skandynawii*, s. 104.

¹²⁵ *Sprawozdanie rektora Kotowskiego o działalności PMK w Brukseli za okres od 1 czerwca do 1 września 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

¹²⁶ K o ł o d z i e j, *Opieka duszpasterska nad wychodźstwem polskim*, s. 300; O l s z e w s k i, *Emigracja Polska w Danii*, s. 228; B a z i s, *Życie religijne i społeczno-kulturalne Polonii duńskiej*, s. 53.

wienie polskiej emigracji w Danii¹²⁷. W celu dalszej działalności rektor PMK w Brukseli oczekiwał na specjalną instrukcję Prymasa Polski¹²⁸. Mimo to starał się w różnych sprawach przychodzić z pomocą emigracji polskiej w tym kraju. Między innymi popierał starania miejscowej społeczności polskiej przed władzami polskimi w Warszawie o przysłanie do Danii nauczyciela języka polskiego¹²⁹. Na początku 1928 r. radził też prezesowi Rady Naczelnej ZRP Wincentemu Koźuchowi, aby kolejny raz zwrócił się bezpośrednio do Prymasa Polski z obszernym listem i prośbą o pomoc w sprawie zorganizowania stałego duszpasterstwa polskiego w Danii¹³⁰.

O różnorodnej aktywności ks. Kotowskiego świadczy wykaz jego czynności duszpasterskiej z listopada 1927 r.:

4 XI – w sprawie duszpasterstwa polonijnego na terenie Limburgii holenderskiej spotkał się z biskupem L. Schrynenem z Roermond.

6 XI – poświęcił nowy budynek konsulatu w Heerlen.

8 XI – z polskimi konsulami Antwerpii i Brukseli omawiał sprawę współpracy z robotniczymi organizacjami polskimi w Belgii.

12 XI – załatwił sprawę wycieczki polskiej młodzieży akademickiej z Belgii do Paryża, planowanej przez PMK w Brukseli w okresie Bożego Narodzenia.

20 XI – odwiedził kolonie polską w Choratte, gdzie wygłosił odczyt pt. „Polacy na Obczyźnie”, a później miał konferencję w Kole Studentów Polskich w Liège.

24 XI – wygłosił odczyt dla Koła Studentów Polskich w Antwerpii pt. „Znaczenie dziejowe Polski”.

25 XI – w PMK w Brukseli odbyło się zebranie towarzyskie, w którym uczestniczyli przedstawiciele poselstwa i konsulatów w Antwerpii i Brukseli, księża polscy oraz licznie zgromadzona młodzież akademicka z Antwerpii, Brukseli, Louvain i Gembloux.

27 XI – miał konferencję dla Koła Młodych Ziemianek¹³¹.

¹²⁷ *Rektor Kotowski do Kurii w Poznaniu, Wydział Opieki nad Polakami Zagranicą, Bruksela, 6 października 1927 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

¹²⁸ *Sprawozdanie rektora Kotowskiego o działalności PMK w Brukseli za okres od 1 września do 31 grudnia 1927 r.*, Bruksela, 20 lutego 1928 r., AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a; O l s z e w s k i, *Emigracja Polska w Danii*, s. 227.

¹²⁹ Starania te ostatecznie zakończyły się sukcesem w lutym 1928 r., gdy do Kopenhagi przybyła pierwsza nauczycielka Zofia Dobrowolska. O l s z e w s k i, *Emigracja Polska w Danii*, s. 197.

¹³⁰ Tamże, s. 227.

¹³¹ *Kronika P. M. K.*, „Biuletyn Katolików Polskich w Belgji, Danji i Holandji” 8/12(1927), nr 1, s. 7.

Dzięki inicjatywie i zaangażowaniu ks. T. Kotowskiego w ciągu 1927 r. udało mu się zorganizować stałe duszpasterstwo polskie w następujących parafiach: Liège, Cheratte, Montegné, Micheroux, Winterlag, Waterschei, Péronnes i Boussu-Bois w Belgii oraz Heerlen w Holandii. Pod koniec tego roku placówki te obsługiwało dwóch stałych kapelanów na czele z księdzem rektorem oraz trzech przygodnych księży¹³².

Ksiądz Tadeusz Kotowski funkcję rektora PMK z siedzibą w Brukseli pełnił do połowy lata 1928 r. Zmiana na tym stanowisku nastąpiła 2 sierpnia, gdy nowym rektorem został mianowany ks. Władysław Kudłacik, dotychczasowy kapelan PMK we Francji¹³³. Bezpośrednie powody rezygnacji ks. Tadeusza z pracy w Belgii nie są znane, jednak z jego wcześniejszej korespondencji z Prymasem Polski można wywnioskować, iż był on już znacznie zmęczony i wyczerpany kilkuletnią pracą za granicą.

W drugiej połowie 1928 r. ks. Kotowski powrócił do kraju. Wówczas, pozostając kapłanem diecezji kamienieckiej, podlegał jurysdykcji biskupa łuckiego Adolfa Szelażka. Po tym, jak na początku 1926 r. bp Mańkowski musiał zrzec się rządów swojej diecezji, Stolica Apostolska powierzyła ordynariuszowi łuckiemu funkcję administratora w stosunku do osób, spraw i rzeczy diecezji kamienieckiej pozostających w granicach Polski¹³⁴. Po przybyciu do kraju ks. Tadeusz zgłosił się więc do biskupa Szelażka i został mianowany katechetą w gimnazjum w Sarnach¹³⁵. Wkrótce jednak opuścił Wołyń i przeniósł się do Warszawy, gdzie pozostawał aż do wybuchu drugiej wojny światowej. Przez cały ten okres ks. dr T. Kotowski pracował jako katecheta w warszawskiej szkole publicznej przy ulicy Namieśnikowskiej 10, a później ul. Sierakowskiego¹³⁶. Zamieszkiwał przy parafii Najświętszej Maryi Panny Loretańskiej na Pradze, gdzie w kościele św. Floriana pełnił posługę duszpasterską¹³⁷.

¹³² *Sprawozdanie rektora Kotowskiego o działalności PMK w Brukseli za okres od 1 września do 31 grudnia 1927 r., Bruksela, 20 lutego 1928 r.*, AAG, APP, APWP, Belgia – Generalia, Dział II, vol. I/44a.

¹³³ S z y m a n i k i, *Początki Polskiej Misji Katolickiej w Belgii*, s. 97.

¹³⁴ „Miesięcznik Diecezjalny Łucki” 1926, nr 1, s. 21.

¹³⁵ *Elenchus ecclesiarum et venerabilis cleri saecularis dioecesis Luceoriensis*, Pro Anno Domini 1929, Luceoriae 1929, s. 58, 64.

¹³⁶ *Elenchus Cleri Saecularis ac Regularis archidioecesis Varsaviensis*, Pro Anno Domini 1930, Varsoviae 1930, s. 49, 99; *Katalog kościołów i duchowieństwa archidiecezji Warszawskiej na rok 1939*, Warszawa 1939, s. 50, 126.

¹³⁷ *Elenchus [...] dioecesis Luceoriensis*, 1930, s. 68; *Elenchus [...] dioecesis Luceoriensis*, 1938, s. 97.

Na początku drugiej wojny światowej ks. Kotowski, jak wielu innych uchodźców polskich, opuścił okupowaną przez hitlerowskie Niemcy i Związek Radziecki Polskę. Na krótko znalazł się w Europie Zachodniej, skąd ostatecznie wyjechał do Brazylii¹³⁸ i od jesieni 1940 r. przebywał w Rio de Janeiro¹³⁹. W czasie swojego pobytu w tym mieście ks. Tadeusz Kotowski, wraz z innymi kapłanami z Polski, sprawował posługę duszpasterską wśród miejscowych Polaków zgrupowanych w Towarzystwie Polonia¹⁴⁰. W latach 1942-1944 odwiedził Kanadę¹⁴¹. Później jednak powrócił do Brazylii, gdzie po niespełna roku zakończył swoje tułaczne życie. Po długiej chorobie zmarł 5 kwietnia 1945 r. w szpitalu Beneficencia Portuguesa w Rio de Janeiro. Został pochowany na cmentarzu Sao João Batista¹⁴².

¹³⁸ Poseł Polski w Rio de Janeiro dr Tadeusz Skowroński wspominał, że w pierwszych latach wojny do Brazylii przybyło w sumie ok. 3 tys. uchodźców z Polski. Por. T. Skowroński, *Wojna polsko-niemiecka widziana z Brazylii 1939-1940*, Londyn 1980, s. 150. Większość tych osób stanowiła inteligencja. Niektórzy z nich pozostali na stałe w Rio de Janeiro, inni z kolei wkrótce udali się do Argentyny, Chile, Kanady i Stanów Zjednoczonych. Z. Malczewski, *W służbie Kościoła i Polonii. Towarzystwo Chrystusowe: Funkcje społeczne i duszpasterskie w środowisku polonijnym w Ameryce Łacińskiej*, Warszawa 1998, s. 73.

¹³⁹ J. Pióro, *Księża polscy w Brazylii 1848-1984*, w: *Zmagania polonijne w Brazylii*, t. IV: *Owocująca przeszłość*, red. T. Dworecki, Warszawa 1987, s. 85; Z. Malczewski, *Obecność Polaków i Polonii w Rio de Janeiro*, Lublin 1995, s. 53, 278.

¹⁴⁰ K. Sienkiewicz, *Tajniki zębów chramu polskiego*, „Lud” (Kurytyba, Brazylia), 12 VI 1973, s. 7; Malczewski, *Obecność Polaków i Polonii w Rio de Janeiro*, s. 121, 130.

¹⁴¹ *Visit to Canada of Father Tadeusz Kotowski (1942/04/03 – 1944/05/04)*, http://mikan3.archives.ca/pam/public/mikan/index.php?fuseaction=genitem.displayItem&lang=fre&rec_nbr=1798638&z=15 stycznia 2007 r.

¹⁴² Pióro, *Księża polscy w Brazylii 1848-1984*, s. 85. Autor tego opracowania błędnie jednak podaje miejsce pochodzenia ks. Kotowskiego i pewne fakty z jego życiorysu. Zawiadomienie o śmierci ks. T. Kotowskiego znajduje się w dokumentach Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku, Biblioteka i Archiwum im. A. Jurzykowskiego. The Polish Institute of Arts and Science of America (PIASA), Polish Legation in Rio de Janeiro Records, 1918-1945 (-1957), Fold. Nr 425, *Obituary of Rev. Tadeusz Kotowski, 1945*, // www.piasa.org/piasaarchives/pin013b.html z 15 stycznia 2007 r.

REV. DR. TADEUSZ KOTOWSKI
– THE FIRST RECTOR OF THE POLISH CATHOLIC MISSION IN BELGIUM

S u m m a r y

Rev. Dr. Tadeusz Kotowski was born in 1894 in the estate of Kasperówka in the Ukraine. He came from the local gentry. Having graduated from the theological seminary in Żytomierz in 1918, he was ordained to the priesthood. Then he began his work in Kamieniec Podolski, where he soon was nominated a religious teacher of the Polish secondary school. He became famous as an ardent priest and excellent preacher. In 1920 he had to leave his diocese forever.

In the years 1921-1924 he studied at the Philosophical Faculty of Poznań University. Then he moved to France, where he continued his studies and ministered to Polish refugees in the vicinity of Lyon and Nancy. In 1925 he held the post of a dean in the southern part of France.

In January 1926 he was nominated by the Primate of Poland Cardinal E. Dalbor the first rector of the Polish Catholic Mission in Belgium. In the following year the Mission was granted competencies also to Denmark and Holland. Father Kotowski was supposed to organise Polish pastoral care from the start in those countries. Despite enormous difficulties, he managed to do it as a model. Father rector first regulated the legal foundations and principles by which the Polish Catholic Mission with its see in Brussels was supposed to function. In the end of 1927, owing to his activities, there were as many as eight permanent pastoral institutes in Belgium and Holland. The rector in particular cared for the Polish school and academic youth, rendered considerable services to the development of culture and Polish education in those countries.

In August 1928 Rev. Dr. T. Kotowski returned to the country, where he initially worked as a religion teacher in a secondary school in Sarny (the Łuck diocese). After a year he took a similar post in Warszawa. He stayed there until the outbreak of the Second World War. In 1940, together with a group of Polish refugees, he travelled to Brazil and stayed in Rio de Janeiro, where he also temporarily provided religious care for the Polish people there. He did not see the end of the war because he died in April 1945.

Translated by Jan Kłós